

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 31, Sayı: 1, Sayfa: 301-316, OCAK – 2021
Makale Gönderme Tarihi: 30.11.2020 Kabul Tarihi: 25.12.2020

İŞİD'İN ORTAYA ÇIKMASINDA ETKİLİ OLAN KÜRESEL, YEREL GELİŞMELER VE İŞİD'LE MÜCADELE STRATEJİSİ

*Global and Local Developments Influencing the Emergence of ISIS and Strategy to
Fight Against ISIS*

Zülfü DAĞDEVİREN¹

ÖZ

Bu çalışmada İŞİD terör örgütünün ortaya çıkmasına ve büyümesine neden olan küresel ve yerel etkiler ve İŞİD'le mücadele yöntemi incelenmiştir. Küresel etkiler bağlamında ABD'nin 2003'te Irak işgali sonrasında sünnileri yönetimden dışlayan politikalarının, İŞİD'in toplumsal desteğinin artmasına etkileri incelenmiştir. Yerel etkiler bağlamında ise Nuri El-Maliki'nin mezhepçi yönetim yaklaşımı, Sahva yapılanmasından desteğini çekmesi, Sünnilere yönelik baskıcı yaklaşımının Irak'ta Şii-Sünni çatışmasını derinleştirilmesi sonucu Sünni Arap toplumunun İŞİD'i desteklemesi yapısal şiddet kavramları çerçevesinde açıklanmıştır. İŞİD, Irak ve Suriye'de askeri olarak yenilgiye uğratılıp coğrafi olarak sınırlandırılmasına rağmen, birçok raporda tamamen yok edilemediği ve bölge için tehdit olmayı sürdürdüğü belirtilmiştir. İŞİD'le mücadele stratejisi bağlamında çatışma sonrası dönemde, İŞİD'in tekrar büyümesi için farklı nedenlerle İŞİD'e katılmış veya desteklemiş kişilerin şiddetten uzaklaşması ve topluma güvenli şekilde entegre olmasını engelleyen siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel sorunların çözümü için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İŞİD, Sünni Araplar, Yapısal Şiddet, Mezhep Çatışması.

ABSTRACT

The present study examines the global and local effects leading to the emergence and growth of the terrorist organization ISIS and the method of fighting against ISIS. In the context of global impacts, the effects of the US policies that excluded the Sunni population from the administration after the 2003 invasion of Iraq on the increase in social support for ISIS were examined. In the context of local effects, Nuri al-Maliki's sectarian approach to administration, the withdrawal of his support from the Sahwa organization, and the Sunni Arab community's support to ISIS as a result of his oppressive approach towards the Sunni population that deepened the Shiite-Sunni conflict in Iraq have been explained within the framework of structural violence. Despite being militarily defeated in Iraq and Syria and geographically restricted, many reports state that ISIS has not been completely eradicated and remains a threat to the region. In the context of the strategy to fight against ISIS, to prevent ISIS from growing again in the post-conflict period, recommendations have been made to ensure that people who have joined or supported ISIS for different reasons stay away from violence and to solve political, economic and socio-cultural problems that prevent them from safely integrating into society.

Keywords: ISIS, Sunni Arabs, Structural Violence, Sectarian Conflict.

¹ Dr., zulfudagdeviren@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5145-6097.

1.Giriş

Soğuk savaşın bitmesiyle geleneksel güvenlik kavramı yerini yeni güvenlik kavramı tartışmalarına bırakmıştır. Eski güvenlik kavramaları olan güç çekişmeleri, sınır anlaşmazlıkları devlet eksenli ele alınırken, yeni kavramlar toplumsal eksenli olarak ele alınmaya başlamıştır (Knutson, 2016: 347-348). Bu nedenle günümüzde birçok sorunun temelinde devletlerin iç yapılarından kaynaklanan çatışmalar bulunmaktadır (Eralp, 2019: 87-88). 11 Eylül terör saldırısından sonra ise güvenlik politikalarında keskin bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm kendini terör saldırılarının hemen ertesinde Afganistan ve Irak'a yapılan müdahaleler şeklinde göstermiştir. Bu müdahaleler çözümün aksine bölgede Batı karşıtlığını ve radikalizmi körüklemiştir. IŞİD'in ortaya çıkmasında temel tetikleyicinin bölgeye gerçekleştirilen dış müdahaleler olduğu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda IŞİD'in ortaya çıkışını, anlık ve kısa vadeli bir olgu olmaktan ziyade yerel ve küresel nedenlerden kaynaklanan çok boyutlu bir olgu olarak tanımlamak gerekmektedir.

Irak'ta IŞİD'in büyümesine 2003'ten sonra yaşanan ayrışmalarda katkı sunmuştur. Bu duruma ABD ve merkezi yönetimin yaptığı hapisane işkenceleri, sadece Şii olanların kamuda görevlendirilmesi, Irak ordusundan tüm Sünnilerin atılması, Sünnilere siyasi ve ekonomik hayat hakkı tanımama gibi hususlar neden olmuştur. IŞİD, tüm bu sürece tepki gösteren insanların desteğiyle büyümüştür. Sadece bundan dolayı ortaya çıkmıştır denilemez, ama büyük oranda bu durumdan beslenmiştir. Saddam'ın devrilmesinden sonra, İran devreye girmiş, bölgedeki gücünü, uzantılarını ve nüfuzunu kullanarak Irak'ta kendi güdümünde bir yönetimi iktidarda tutmuştur. IŞİD, 2003'ten sonra üçe bölünmüş gibi görünen Irak'taki bu yapının sonucu olarak güçlenmeye başlamıştır. IŞİD'in ilk ortaya çıktığı zamanlarda Felluce'den Erbil'e kadar aşiretler ve yerel unsurların ciddi şekilde IŞİD'i desteklediği görülmüştür. Günümüzde halen Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı alanlarda hâkim güç örgütüdür. Baas yönetimi devrilmiş ama bu yönetim içindeki insanlar Irak'ı terk etmemiştir. IŞİD bu yönüyle altında bir toplumsal yapı olan bir koalisyonudur (Emre, 2014: 13-14).

2017'den sonra uzmanlar tarafından hazırlanan raporlarda IŞİD'in müdahaleler sonucunda gücünü kaybetmiş olmasına rağmen bölgede hâlâ önemli bir tehdit oluşturduğu belirtilmiştir. IŞİD terör örgütünü yok etmek için alınacak tedbirler konusunda, yalnız askeri güce dayanan mücadelelerle IŞİD'in yok edilemeyeceği tarihi tecrübelerle bilinmektedir. Geleceği tahmin etmenin en iyi yolu, onu inşa etmektir. Bu bağlamda özellikle Irak'ta yönetimin IŞİD'in toplumsal tabanı olan Sünnilerle anlaşarak ve yönetimde tüm halkı temsil edecek ve kucaklayacak iktidarın bulunmasıyla terör örgütü etkisiz kılınabilir. Bu nedenle çalışmada IŞİD'le mücadelenin temeli onun beslendiği toplumsal yapının desteği kesmesine dayandırılmıştır. Bu çalışma, bölgenin günümüz sorunlarından birinin çözümüne katkı sağlamak için ipuçları tespit etme, konuya ilgi duyanlara özgün bir perspektif sunma ve bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sağlama amacı taşımaktadır.

1. IŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel ve Yerel Gelişmeler

1.1. IŞİD'in Doğmasına Katkı Sağlayan Küresel Gelişmeler

IŞİD'in hızlı bir şekilde güç kazanmasına neden olan birçok küresel neden bulunmaktadır. Bunlardan 11 Eylül 2001 terörü, ABD'nin "teröre karşı savaş" ve "demokrasi götürme" gerekçesiyle Ekim 2001'de Afganistan'ı, 2003'te Irak'ı işgal etmesi ve 2011'de yaşanan Arap Baharı süreci, Irak ve Suriye'de toplumsal fay hatlarını harekete geçirmiştir (Koyuncu, 2013: 99). Bu bağlamda IŞİD'in en fazla yerel desteğinin olduğu Irak'ı, ABD'nin işgal etmesi dönüm noktası olmuştur.

7 Mayıs 2003'te Paul Bremer başkanlığında kurulan Geçici Koalisyon Yönetimi tarafından, Irak ordusu ile güvenlik güçleri lağv edilmiş ve 16 Mayıs 2003'te Irak ordusu ve istihbarat

birimlerinde görev yapan sünnilerin hiçbir devlet içinde çalıştırılmayacağına dair karar alınmıştır (Dağ ve Sulaiman, 2015: 8). Irak'ta işgal sonrası dönemde Saddam karşıtı söylemler, Sünni Arap karşıtlığına dönüşmüştür. Irak'ın kuruluşundan itibaren yönetici sınıfta yer alan Sünni Araplara yapılan bu uygulamalar, derin bir öfkeye neden olmuştur. Bu durumun sorumlusunu ABD olarak gören Baas üyesi askerler potansiyel birer militan konumuna düşmüştür (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 8).

Bunun tehlikesini fark eden Ürdün Kralı Abdullah hatıratında, Paul Bremer'e Irak ordusunun dağıtılması konusunu tekrar düşünmesi gerektiğini ve Baas partisi elemanları görevden alınırca, ortaya çıkan otorite boşluğunun birileri tarafından doldurulacağını ve Orduyu dağıtmanın kaos ve anarşiye davet anlamına geleceğini belirtmiştir. Bremer'in kendisine kabaca ne yaptığını bildiğini, bir şekilde telafi edeceğini ve her şeyin kontrol altında olduğunu söylediğini yazmıştır (Warrick, 2016: 188). Ürdün CIA şefide bu kararlar ilgili olarak; yıllarca orduda görev yapmış savaş tecrübesi olan bu insanların eşyalarını bile toplamalarına izin vermeden sokağa terkedilmesinin telafisi güç olaylara sebep olduğunu belirtmiştir (Warrick, 2016: 153).

1.1.1. Sahva (Sünni Uyanış) Hareketi

ABD Irak'ta direnişlerle, sadece silahlı zor güç kullanımıyla etkin mücadele edemeyeceğini tecrübe etmiş güvenliğin sağlanması için siyasi ve ekonomik çözüm yolları arayışına girmiştir. 2007'de "Karşı Direniş Stratejisi" kapsamında IŞİD ve benzeri Sünni direnişçilere destek veren ve IŞİD'den rahatsızlık duymaya başlayan Sünni aşiretlerle uzlaşmak ve katılımları azaltmak için bir anlaşma yapmıştır (Çetinsaya ve Özhan, 2009: 36-37). Sahve hareketi ismiyle anılan ve 300 dolar maaş bağlanıp, bu yolla Irak'taki siyasi sistemin içerisine dâhil edilen bu silahlı askerlerin sayısı 103.000'e kadar çıkmıştır (Şen, 2014: 1). Bu politika ile IŞİD ve Ensar El-İslam dışında diğer gruplar silahlarını bırakıp ABD güçleri ile beraber hareket etmişlerdir (Todenhöfer, 2015: 15-16). Sağlanan bu ittifakla, ABD'den silah, para ve istihbarat yardımı alan Sahva güçleri ile IŞİD arasında 2008 yılının sonuna kadar şiddetli çatışmalar meydana gelmiş ve IŞİD'in gücü kırılma sürecine girmiştir. Direniş yılları ile karşılaştırıldığında 2008 yılının sonundan itibaren IŞİD eylemlerinin sayısında önemli ölçüde düşüş görülmüştür (Gause, 2010: 2).

Radikalleşme süreci oldukça kompleks ve karmaşıktır. Siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik bir çok süreci içermektedir. Terörizmi yorumlayan analizlerde genellikle baskı, politik sistemin kapalılığı, toplumsal tecridin yada bireysel yoksunluk ve dışlanmanın, şiddete başvurmaya ve radikalleşmeyi hareketlendiren ve artıran süreçler olduğunu belirtilmiştir. 2010 yılı Irak genel seçimleri için Milletvekilliği başvurusunda bulunan Sünnilerin adaylığı, ABD yönetimi döneminde kurulan Baassızlaştırma Kurulunun devamı olan ve başında bir Şii'nin bulunduğu Hesap Sorulabilirlik Komisyonu tarafından kabul edilmemiştir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 8-9).

İşgal ve sonrasında sünnilere temsil hakkının verilmemesi sonucunda IŞİD, sünni vatandaşların temsilcisi olarak görülmeye başlanmıştır (Bozdoğan, 2016: 38). ABD, Irak'taki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa rağmen Aralık 2011'de tüm askeri gücünü Irak'tan çekmiş ve geride fiilen parçalanmış, istikrarsız ve iç savaşın eşiğinde bir Irak bırakmıştır. (Weiss ve Hassan, 2016: 119).

1.2. IŞİD'in Gelişmesine Katkı Sağlayan Yerel Gelişmeler

IŞİD ve benzeri terör örgütleriyle ilgili olarak Amerika ve İsrail tarafından kurulup destekleniyor gibi birtakım spekülatif genellemeler yapılmaktadır. Bölgede birbirine farklı şekilde bağlı dengeler, Batı'nın hiçbir istihbarat gücünün bölgeyi birebir kontrol edemeyeceğini göstermiştir. Bu tür söylemlerle basite indirgenen IŞİD'in, toplumsal olarak nelere tutunduğu gözden kaçırılmıştır. Her örgütün dış destek aldığı göz önünde tutulmakla beraber, hangi toplumsal tabandan güç alıyor sorusu daha fazla önemlidir (Emre, 2014: 6). Bir örgüt tutunabileceği toplumsal ve sosyal yapı olmadan güçlenemez. IŞİD'inde dayandığı toplumsal bir koalisyon vardır.

IŞİD'in hangi toplumsal ihtiyaçtan dolayı ortaya çıktığı ve hangi toplumsal dinamiklerden beslendiği önemlidir (Emre, 2014: 27). 2003-2013 arası döneme yakından bakıldığında IŞİD'in toplumsal desteği daha net görülebilir.

Irak'ı işgalinden sonra Ebu Gureyb hapisanesi dâhil cezaevlerinde uluslararası hukukun en temel hak olarak gördüğü yaşam hakkını ihlal eden işkence dâhil her türlü kötü muameleyi içinde barındıran yaklaşım, terör dâhil birçok direniş örgütünün kurulmasına, istikrasızlığın dahada derinleşmesine ve ülke genelinde engellenemeyen çatışmaların başlamasına neden olmuştur (Pirinççi, 2004: 16). Genelde Sünni kesimden katılımların olduğu bu direniş örgütleri aktif veya pasif direniş uygulamalarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Sünni isyancılar sistematik olarak incelendiğinde; IŞİD çatısı altında Irak El-Kaidesi, Baas taraftarları, cihatçılar, aşiretlerden oluştuğu görülmektedir. Tabanları ise kendi iç taraftarları yanında, mağduriyet yaşayarak haksızlığa uğradığını düşünenler, iş bulamayanlar, Sünni Arap kabile ve aşiretleri, tarikat mensupları ve Vahabi/Selefilerden oluşmuştur.

İşgal sonucunda yaşanan Irak içinde kitlesel yer değiştirmelerde radikalleşmenin sebepleri arasındadır. Kırsal bölgelerin büyük şehirlere göre daha muhafazakar olduğu, Irak gibi ülkelerde aşiret yapısının içe kapalı, farklı olanı kabullenmekte zorlanan kültürlerle sahip olduğu gözönüne alındığında ülke içinde hazırlıksız büyük yer değiştirmeler bir taraftan radikallere uygun şartlar oluştururken diğer taraftan toplumsal huzursuzluğu beslemiştir.

Diğer taraftan yoksulluk ve iç savaş arasında güçlü bir bağlantı vardır. Kaynak sıkıntısı önemli bir savaş nedenidir. Bir çok uzmana göre savaş yoksulluğun ve zayıflığın bir sonucudur. Irak Devleti'nin belkemiğini oluşturan Sünni Arapların seksen yıldan uzun bir süre kontrol ettiği Irak ordusu, Musul ve Bağdat'ın büyük Sünni ailelerinden gelen, iyi eğitilmiş ve donanımlı askeri seçkinlere, önemli bir sosyal statü ve yükselme imkânı sunmuştur. Nuri El-Maliki hükümeti 2012'den itibaren Sünni milisleri yumuşatmak ve kendine bağlamak amacıyla onları maaşa bağlayan Sahva hareketi içerisinde yer alan Sünni Arap milislerin ordu içerisine girip uyum sağlamasına çalışan ABD politikasını devam ettirmemiştir (Boz, 2014: 14). Maliki Sahva Konseyi ve Sünniler üzerindeki desteğini çekmiştir (Lister, 2014: 1). Maliki'nin Şii iktidarı için tehlikeli olarak gördüğü sayılarının yüz üç bin civarında olduğu tahmin edilen Sünni askerlerden, sadece yirmi bin kişinin orduya alınabileceğini duyurması Sünniler arasında hayal kırıklığına sebep olmuştur (Luizard, 2015: 18). Maliki'nin yetmiş bin Sünni Sahva mensuplarını Irak ordusu içine almayı reddederek onları finanse etmemesini içeren bu karar, kırgın, hoşnutsuz Sünni Arap milisleri işsizliğe sürükleyerek marjinalleştirmiş ve öfke, üzüntü ve intikam duygularıyla hareket ederek potansiyel birer militan konumuna düşürmüş ve onları örgüte katılmaya sürüklemiştir. Bunun sonucunda Sünniler önce IŞİD ile savaşmaktan vazgeçmişlerdir. Ardından bu askerlerin büyük bir bölümü, 2012'den itibaren IŞİD'in yanında savaşmaya başlamış ve örgütün gücünü yeniden toparlamasına yol açmıştır (Çiftçi, 2017: 50). IŞİD örgütüne katılan, strateji oluşturma ve savaş teknikleri konusunda büyük bir tecrübeye sahip, Irak'ın ordusunun eski subayları örgütün bölgede kısa bir zaman içinde yayılmasını sağlamıştır. Örgütün önemli üst düzey bütün askeri mevkileri bu Baasçı subaylara bırakılmıştır (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 8).

Irak'ta güvenlik birimlerinde oluşan bu boşluğu silahlı milis güçleri doldurmuştur. Iraklı Şiiler, bölgenin getirdiği kritik durumlardan endişe eden dini liderleri Ayetullah Ali Sistani'nin direniş çağrısında bulunmasından sonra birleşerek Haşdi Şabi (Halk Seferberlik Güçleri) örgütünü oluşturmuşlardır. Farklı anlayışlara sahip silahlı gruplardan birçoğunu bir araya getiren Haşdi Şabi oluşumu, Irak yönetiminde bağlı görünmekle beraber Tahran'ın denetimi altında hareket etmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 300-304).

Bu dönemde Irak'ta ordu ve diğer güvenlik güçleri çoğunlukla Şiilerden oluşmuştur (Ali, 2015: 58). Irak ordusunun Şii askerleri, Sünnilerin gözünde bölgeye yabancı bir işgal ordusuna dönmüş ve zorba bir ordu gibi görülmüştür. Bunun yanında Irak ordusunun güvenliği

sağlayamaması, halkın yaşamını olumsuz etkilemiştir (Luizard, 2016: 15-16). Bu dışlanma ve marjinalite hissiyle beraber, çoğunluğu Sünnilerden oluşan bölgelerde aşırı boyutlara varan rüşvet ve yolsuzluk olaylarına karşı güçlü bir isyan yükselmiştir. Oluşan öfke birikmesi sonucu IŞİD bir çekim alanı haline gelmiştir.

Ayrıca kaosu hüküm sürdüğü Irak'ta bireysel silahlanma, şiddetin normalleşmesi gibi süreçler çok hızlı gelişmiştir. Bireysel silahlanmanın güvenlikten başka asıl sebebi ekonomik çaresizliktir. Irak'ta 2003'ten sonra gençler ekonomik durum sebebiyle, iş bulamadığı için bazı silahlı gruplara katılmıştır. Silahlanma, silahlı yapıların ve şiddetin yükselişine bu anlamda katkı sunmuş ve Sünni bölgede yaşayan halkın çoğu çareyi örgüte katılmakta bulmuştur.

Radikalleşme; şiddetin aynı zamanda en geçerli siyasal araç olduğuna yönelik inanca sahiptir. Radikalizm, genel olarak bölge ülkelerinin birçoğunun ortak sorunu olsada uzmanlar her ülkenin ekonomik, siyasi, kültürel şartlarının farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Uzmanlara göre Irak, bölgedeki radikalizme uygun siyasi, ekonomik, kültürel, nüfuz çekişmesine dayalı istikrarsızlık, savaş yıkımı gibi faktörlerin birçoğunu barındıran ülkedir.

İç savaş, ülke içi meşru düzen ve barışı sağlayamamış zayıf devletlerin sorunudur. İç çatışmaların çoğu karışık ve çoğu zamanla değişen sebeplere sahiptir. Radikalleşme tehdidine karşı en tehlikeli durum olan devletin zayıflığına karşı vatandaşların yapabileceği çok fazla bir şey yoktur. Eğer devlet ve güvenlik güçleri yoksa 100 bin kişilik bir şehirde silahları olan, şehri kontrol etmek için her türlü acımasızlığı yapan yüzde 10'luk bir kesim şehrin geri kalanını kolaylıkla kontrol edebilir. Tarihi örneklerde göstermiştir ki, zaferin dayandırıldığı uğrunda savaşılacak amacın, haklı olduğuna inanmak kadar güçlü bir destek yoktur. Bu durum örgüt tarafından çok profesyonelce kullanılmıştır.

IŞİD, Eylül 2012 ve Temmuz 2013 tarihleri arasında Ebu Gureyb, Bucca ve Tacî hapishanelerine baskınlar yapmış (Cockburn, 2014: 74) ve ortak ideolojiyi paylaştığı kendine yakın insanları kaçırmıştır (Taştekin, 2016: 157). Bu militanlar kalifiye nitelikleriyle örgütlenmenin ve örgütsel iletişimin taktiklerini belirlemiş ve IŞİD'in çekirdek kadrosunu oluşturmuştur. Genelde merkezi hükümetin dışladığı Sünni Baas askerlerinden oluşan bu mahkûmlar örgütün temel gücünü oluşturmuştur. ABD'nin işgali sırasında tutuklanmış ve bu hapishanelerde tutulan savaşçıları hapishanelerden kaçıran IŞİD, Sünni direnişçiler arasında "onurlarını kurtaran" bir örgüt olarak ün kazanmıştır. IŞİD zamanla bölgede aradığı toplumsal desteği sağlamış ve siyasi bir aktöre dönüşmüştür (Lewis, 2013: 9-10).

2013 yılı boyunca, önceleri şiddet içermeyen ve Arap Baharı'nın sloganlarını kullanan bir dizi protesto gösterileri yapılmıştır. Maliki, IŞİD'i yok etme kisvesi altında Sünnilerin yoğun yaşadığı yerleşim yerlerinde, orantısız güç kullanma operasyon emirleri vermiştir. Bu baskı uygulamaları sonucunda Irak'ta siyasi istikrarsızlık derinleşmiş, Sünnilerin çoğunlukta bulunduğu vilayetlerde yerel meclisler, Bağdat'a bağlı olmaktan kurtulmak için özerk vilayet olma yönünde oylamalar yapmışlardır. Ayrıca sivil ölümlere duyulan öfke ve derin hoşnutsuzluk hissi siyasete taşınmış ve Irak'ta pek çok ittifaka bağlı 44 Sünni milletvekili istifa etmiştir (Gürler ve Özdemir, 2014: 132-133). Protestolar, Nisan 2013'ten sonra silahlı bir direnişe dönüşmüştür (Cockburn, 2014: 47).

IŞİD Irak'ın en büyük ikinci şehri olan Musul'a 6 Haziran 2014'te saldırı başlatmış ve dört günün sonunda şehir düşmüştür. Irak'ta birçok yetkili Musul'un dört günde düşmediğini, 2010'dan itibaren IŞİD'in kontrolü altında olduğunu belirtmişlerdir (Taştekin, 2016: 201). Musul'un işgalinden sonra azınlıklar kaçarken, Sünni Araplar bekleyip görmeyi tercih etmişlerdir. Göç etmeyenler yaşanmaz hale gelen önceki durumları ile karşılaştırıldığında, mevcut durumlarında bariz iyileşme olduğuna kanaat getirmişlerdir (Friedland, 2015: 1-23). Felluce'de yaşayan Sünni Müslümanlar yapılan röportajlarda, IŞİD'in kusurlarının bulunduğu vurgu yapmalarına rağmen onlara sağladığı sosyal ve sağlık imkânlarının Irak Devleti'nden daha iyi olduğunu düşündüklerini

ifade etmişlerdir (Bohn, 2014: 1-2). Yerel aşiretlerin IŞİD'e karşı benimseyici veya en azından mevcut durumu kabullenici bir tutum sergilemelerinin diğer bir nedeninde başka bir alternatifin olmamasıdır.

Örgüt Ocak 2014'te Felluce'ye ve Anbar'ın geri kalanına girdiğinde, yaptığı ilk iş, rüşvet ve yolsuzluğa karşı simgesel önlemler almak olmuştur. IŞİD milisleri Musul'daki zafer gösterilerinde, yerel yönetimi aşiret ve yerel ileri gelenlerine teslim etmek üzere devir teslim töreni düzenlemeden önce, yolsuzlukla suçlanan sorumluları kamu önünde infaz etmiştir. Örgüt kamu hizmetlerinin yeniden tesis edilmesi konusuna büyük bir önem vermiştir. Örgüt bu durumu Nuri El-Maliki rejimi ile yeni IŞİD iktidarı arasındaki karşıtlığı akıllara iyice kazımak amacıyla büyük ölçüde medyatzite etmiştir.

Bu nedenle örgüt bir devlet inşa etmek için halkın rızasını kazanmaya çalışmıştır. IŞİD'in işgal ettiği yerlerde kontrolünü sağlamlaştırması, El-Kaide'nin tersine iktidarını yerel aktörlere dayandırmasından ileri gelmiştir. IŞİD, ele geçirdiği topraklarda kendini yabancı bir güç gibi hissettirmemeye gayret etmiş ve işgal ettiği yerleşim yerlerinde biat şartıyla yönetimi yerel halka devretmiştir (Luizard, 2016: 20). Bu maksatla IŞİD milisleri, Felluce ve Musul'un ele geçirilmesinin ardından hızlı bir şekilde şehrin merkezinden çekilip, sınırları korumak üzere çevresine yerleşmiştir.

Haziran 2014'te, Musul ve Anbar sakinleri, Nuri el-Maliki hükümetinin Sünni Araplara, IŞİD'in verdiği hakların aynısını tanınması halinde yeniden Bağdat yönetimine destek vermeye hazır olduklarını ifade etmişlerdir. IŞİD bu şekilde ortaya çıkan talepleri bastırmaya çalışmamıştır. IŞİD yönetimi, siyasi temsilde kapsayacak şekilde Şiilere verilen hakların alınmasını gerektiren bu talepleri, mezhepçi bağlılık sisteminin esiri olmuş Nuri el-Maliki hükümetinin yerine getirmesinin mümkün olmadığını düşünmüştür. Bu nedenle IŞİD, tereddüt eden şüpheli yerel aktörler tarafından, Irak Devleti'nin reforme edilemeyecek, sömürgeci ve Amerikan yapımı bir oluşum olduğunun görülmesi için bu taleplere karşı herhangi bir tepki vermemiştir.

1.3. ABD'nin Tekrar Irak'a Müdahale Etmesi

Irak yönetimi, koalisyon güçlerinin hava desteği olmadan IŞİD'le mücadele edemediği için ABD ordusu tekrar bölgeye konuşlanmıştır. Uluslararası hukuka göre, bir devlet kendi ülkesi içindeki çatışmaları sonlandırıp güvenlik düzenini yeniden tesis etmesi için diğer devletlerden askeri güç yardımı talebinde bulunabilir. Irak yönetiminin IŞİD'le mücadele için yardım talebi, ABD ve koalisyon güçlerinin müdahalesinin hukuki zeminini sağlamıştır (Kuran ve Gür, 2017: 69). Kara harekâtı Irak ordusu tarafından yapılmasına rağmen Suriye ordusu harekâta dahil olmamıştır. Ayrıca Irak'ta hava harekâtına katılan İngiltere, Fransa, Hollanda, Danimarka, Belçika ve Avustralya BMGK kararı ve Suriye hükümetinin yardım talebi olmaması nedeniyle Suriye'de hava harekâtına katılmamıştır. Bu nedenle Irak'la mukayese edildiğinde Suriye'de IŞİD'le mücadelenin başarı şansı daha düşüktür. 17 Ekim 2016'da ABD'nin girişimiyle başlayan Musul'u geri alma harekâtı 9 Temmuz 2017'de tamamlanabilmiştir. ABD'nin koordinesinde 17 Ekim 2017'de IŞİD'in başkent ilan ettiği Rakka ve son olarak 23 Mart 2019'da Deyr Ez-Zor kentinin güney doğusunda yer alan Baghuz kasabası IŞİD'den alınmıştır.

ABD kara harekâtına katılmamıştır. Irak ve Suriye'de IŞİD'e karşı kara harekâtı yapan unsurlar çok parçalanmıştır. Bu unsurlar tam olarak oturmuş bir teşkilata sahip olmadığı gibi hem silah ve donanım hem de eğitim yönünden çok zayıftır. Bu unsurların Musul'u savaşmadan terk eden Irak Ordusu, IŞİD saldırıları sonrasında hızla çekilen ve Erbil'i riske sokan Peşmergeler ve komuta birliği dahi oluşturamayan Özgür Suriye Ordusu ve terör örgütü PYD olduğu dikkate alındığında, bu başarının sürdürülebilir olmadığı değerlendirilmektedir.

Afganistanda olduğu gibi Irak'ta IŞİD'e karşı mücadele genel olarak benzer şekilde başarısızlığa uğrayabilir. Afganistan'da 2001 yılında NATO'ya bağlı Uluslararası Güvenlik ve

Destek Gücü'nün (ISAF), 2015 yılına kadar Taliban ve el-Kaide'ye yönelik gerçekleştirdiği harekât hedeflerine ulaşmadan, ISAF 2015'te görevini Afgan güvenlik güçlerine devretmiş ve bu örgütlerin ülkedeki varlığı devam etmiştir. Diğer taraftan ABD-İran gerginliği artarsa, ABD ve Irak'taki Koalisyon rolü ani ve plansız bir şekilde sona erebilir.

Afganistan'da Taliban ve El-Kaide'nin varlığını devam ettirmesi gibi IŞİD'de halen bölgede varlığını korumaktadır. ABD birlikleri, işgalci bir güç gibi görünmemek ve dolayısıyla Iraklılık fikrini ön planda tutmak için bilinçli olarak Irak'ta daha az görünür bir rol üstlenmiştir. Buna rağmen terörle mücadele, insani müdahale veya koruma görevi kapsamında yapılan operasyonlar sonucu daha güçlü terör yapılarının ortaya çıkıp gelişmesine neden olabilir. Bu nedenle sorunu batılılar çözecek söylemi gerçekçi bir yaklaşım değildir. Sorunun temel kaynağından, çözümün gelmeyeceği ve sorunun dahada büyüyeceği bilinmelidir.

Terörizmle mücadele operasyonları sonucunda terör örgütleri pek çok açıdan yenilgiye uğratılmakta ve bir dönem hareketsiz kalmaları sağlanmaktadır. Fakat terörizmle askeri mücadelenin ortaya çıkardığı bu geçici zafer algısı büyük bir yanılgıya sebep olmaktadır. Sorunun altında yatan sosyolojik koşulların varlığını koruması ve sürdürmesi kısa süre sonra terör örgütlerinin yeniden canlanmasına yol açmaktadır.

26 Ekim 2019'da Suriye'nin Barisha köyünde ABD tarafından Ebubekir El Bağdadi'nin öldürülmesinden sonra, IŞİD 31 Ekim 2019'da yayınladığı bir ses kaydı ile Ebu İbrahim El Haşimi El Kureyşi yeni halife ve lider ilan ederek, yeni lidere tüm örgüt üyelerinin biat etmesini talep etmiştir. Bağdadi'nin öldürülmesiyle IŞİD'in ve faaliyetlerinin tamamen bitirildiği algısı yönünde yapılan birçok değerlendirmeyi şu örnek etkisiz kılmaktadır. El Kaide, liderinin ölümü halinde bile ayakta kalarak düzgün bir şekilde sağlam işlemiştir (Gray, 2004: 69).

1.4. IŞİD Üyelerinin Yaşadığı Yerler

IŞİD'in Militan sayısı hakkında kesin bir sayı olmamakla birlikte; IŞİD'le mücadele koalisyonu ABD Özel Temsilciliği'ne göre Suriye ve Irak'taki IŞİD savaşçıların sayısı 14-18 bin arasındadır. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne (IKBY) göre örgütün, Irak'ta 4-5 bini savaşçı olmak üzere yaklaşık 10 bin üyesi bulunmaktadır (Barrett, 2014: 45).

Suriye ve Irak'ta yenilgiye uğratılan IŞİD militanları daha fazla kayıp vermemek için bölgede gizlenmişlerdir. Günümüzde Musul ve çevresinde birçok yerleşim yerinin IŞİD üyeleri yada onlarla ilişkili kişiler tarafından yönetildiği ifade edilmektedir (Emre, 2014: 13). IŞİD üyeleri Irak'ta doğal koruma sağlayan güvenlik koşullarına sahip dağ, mağara, çöldeki yeraltı üsleri, yıkılmış ve terk edilmiş köyler ve Sünni çoğunluklu bölgelere sığınmıştır. Ayrıca örgütün, IKBY ile Irak merkezi hükümeti arasındaki ihtilaflı bölge olan ve herhangi bir kontrolün olmadığı Hemrin dağında eğitim kampları kurduğu ve buralardaki mağaralarda barındığı ifade edilmektedir.

IKBY yetkilileri, stratejik öneme sahip Hemrin dağı bölgesinden Irak'ın dört eyaletine erişim sağlanabildiğini, kontrolsüz olan bölgenin örgüt için iyi bir üslenme alanı ve eğitim tesisi kapasitesine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu alanlar Irak güçleri tarafından kalıcı olarak kontrol altına alınmayacak alanlardır. Bu bağlamda IŞİD'in son zamalarda hareketliliğinin arttığına işaret eden yetkililer, aradan 3 yıl geçmesine rağmen bölgedeki IŞİD tehdidinin sona ermediğini vurgulamıştır (Ortadoğu News, 2020: 1).

Suriye'de ise İdlib'de IŞİD mensuplarının bulunduğu bilinmektedir. ABD'li kaynaklara göre Suriye'nin kuzeydoğusunda 10 bin IŞİD'linin tutulduğu 30 kamp vardır. IŞİD ailelerinden ve mahkumlarından oluşan bu kişiler IŞİD'e ideolojik olarak bağlılıklarını sürdürmektedir. IŞİD, Irak ve Suriye hapishanelerindeki militanlarına "esaretten kurtuluş" vaat ederek örgüt içindeki psikolojik çöküntüyü durdurmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda cezaevleri ve radikalleşmenin yeni yuvasına dönüşen kamplar terörün canlanması konusunda büyük bir tehdit olarak görülmektedir.

Diğer taraftan IŞİD ile mücadele esnasında 1,7 milyon Iraklı ülke içinde yerlerinden edilmiştir. Yerinden edilmiş göçe zorlanmış halkın geri dönmesinin önündeki temel engeller; evlerinin ve yerleşim yerlerinin alt yapısının tamamen yıkılmış olması, işsizlik, kamu hizmetlerinin olmaması, IŞİD'in gece baskınları tehdidi, Haşdi Şabi güvenlik güçlerine güvenilmemesi ve Irak merkezi hükümetinin yerlerinden edilenlerin geri dönmesini engellemesidir. IŞİD operasyonu sonrası işlev bozukluğunun harabe örneği Musul'dur. Yerinden edilmiş halk geri dönmediği için, yerleşim yerleri boş durumdadır. IŞİD bu yerleri saldırıları için üs olarak kullanmaya başlamıştır. Irak yönetimi IŞİD'in kontrolünde uzun süre yaşayanlara yönelik rehabilitasyon ve bölgede radikalleşmeyi önleme girişimi başlatmaması, mezhepçi söylemleri devam ettirmesi halinde gelecekte yeni radikal örgütlerin doğuşu veya IŞİD'in tekrar büyümesiyle karşı karşıya kalacaktır.

1.5. Irak'ta Yargı Erki'nin Durumu

Irak'taki güvenlik birimlerinin geri dönenler ve cihatçı militan çevrelerle bağlantısı olduğundan şüphelendikleri kişilerle ilgili yaklaşımı büyük ölçüde cezalandırıcı ve intikam hislerine dayalı yargısız infaz şeklinde bir uygulamadır. Bu durum çatışma ve çözümsüzlüğü daha fazla derinleştirmektedir. Irak'ta çoğu sünni aşiretlerin ve binlerce insanın IŞİD'e katıldığı bilinmektedir. Örgütün çökertildiği dönemden sonra militanların yargı sürecinde devam etmektedir. Ancak yargı süreçlerine ilişkin güvensizlik tartışmaları büyüyerek devam etmektedir.

Irak mahkemeleride IŞİD üyelerini yargılarken cezalandırıcı ve intikamcı bir yaklaşım sergilemiştir. Kovuşturmalar büyük ölçüde IŞİD üyeliğini veya gruba yardım etmeyi suç sayan ve ömür boyu hapis ve ölüm cezaları taşıyan kapsamlı Terörle Mücadele Yasası'na dayanmaktadır. Yargı sürecini ve mevcut Terörle Mücadele Yasası'nı eleştiren Sünnilere göre IŞİD militanı veya destekçisi olmakla suçlanan çok sayıda insan devlet tarafından kendi haline terk edilmişti ve kendilerini-ailelerini korumak için örgüte karşı sessiz kalmak veya örgüt ile işbirliği yapmak zorundaydı. Sünniler bir IŞİD militanı gibi zorunlu kaldığı için örgüte yakın duranların aynı şartlarda yargılanmasının adil olmadığını ifade etmektedirler. Bu nedenle Sünni Araplar IŞİD üyelerini adalete teslim etme çabalarının ülkenin bölünmüşlüğüne derinleştireceği riski taşıdığına inanmaktadır.

Bu yargılama sürecinde toplumda zaten var olan yıkımı ve rahatsızlığı derinleştirebileceğine dikkat çeken sünniler; 100 bin kişinin terörizm kanunu çerçevesinde arandığını, ailelerinde terör suçlaması ile karşı karşıya kaldığını ve en az yarım milyon insanın suçlama altında olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca IŞİD militanlarıyla bağları olduğu iddia edilen ve yerlerinden sürülen "IŞİD aileleri", kalıcı olarak damgalanmış bir alt sınıf olarak görülmeye başlanmıştır (International Crisis Group, 2020: 1-3). Ayrıca gizli bir sorun teşkil eden IŞİD üyeleri ve aileleri ciddi bir kuşak probleminide beraberinde getirmektedir. Bu durum iyi bir şekilde ele alınmayarak geleceğe yönelik aşırıcılığın tohumları ekilmektedir. Pek çok Iraklı, IŞİD ailelerinin kalıcı olarak dışlanmaları değil, topluma yeniden kazandırılması gerektiğini düşünmektedir.

1.6. IŞİD'in Irak ve Suriye'de Son Durumu

IŞİD, Irak ve Suriye'de coğrafi olarak sınırlandırılmıştır. Fakat her iki ülkede ölümçül bir isyan olarak hayatta kalmıştır. Her iki ülkede örgütün toparlanıp geri dönüş girişiminde bulunma olasılığı yüksektir. Irak ve Suriye, iç ve dış tehditlerle istikrarsızlaşabilecek bir durumla karşı karşıya olduğu için terör örgütlerinin yeniden canlanma süreçlerine sahne olan iki ülke konumundadır. Bu nedenle iki ülkeninde bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Irak ve Suriye'deki sosyopolitik duruma bakıldığında kendisini gösteren ilk ortak nitelik, her iki ülkede otorite ve güç boşluğunun bulunmasıdır. Suriye'de Irak'tan farklı olarak, öteki devletlerin ve devlet dışı silahlı aktörlerin alan kontrolüne sahip olduğu bir coğrafi tablo bulunmaktadır. IŞİD otorite ve güç boşluğunun doğurduğu bu imkanları tekrar lehine çevirmeye başlamıştır.

Askeri ve diplomatik yetkililere göre, IŞİD başta Musul'un güneyinden Bağdat'a uzanan bölge olmak üzere Irak'ın kırsal kesimlerinden aldığı desteği hala elinde bulundurmaktadır. Bu nedenle IŞİD güç kaybetmesine rağmen hala tehdit olmayı sürdürmektedir. IŞİD 2017'den sonra Irak'ta saldırılarını artırmış ve yeniden varlığını hissettirmeye başlamıştır. Çözüm bulunmadığı takdirde IŞİD önümüzdeki yıllarda çok daha organize bir şekilde saldırılarına başlayabilir. Uygulanan politikalar, IŞİD'e katılıp geri dönenlerin ve mevcut şebekelerinin daha fazla yeraltına inmesine yol açmıştır (International Crisis Group, 2020: i).

Irak ve Suriye'de IŞİD'in ortaya çıkışını ve güç kazanmasını sağlayan sosyolojik şartlarda ciddi bir dönüşüm olmamıştır. Irak'ta mezhepsel ve etnik düzeyde etkili olan ayrışma, gerilim ve çelişkiler varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte Irak'ın ABD-İran geriliminin yansıma alanına dönüşmeside bu gerilime yeni bir boyut eklemiştir. Suriye'de ise ülkenin kuzeyinde alan kontrolü uygulayan PYD terör örgütünün ve Rusya, İran ve ABD'nin bu ülkedeki varlıkları, etnik ve mezhepsel toplumsal çatışmayı körüklemiştir.

Bu faktörlere bağlı olarak, IŞİD bölgede yeniden örgütlenmeye başlamıştır. IŞİD'le mücadelenin ana ve meşru aktörleri bağlamında gözlemlenen belirsizlik ve koordinasyon sorunu, örgütün bu noktadaki boşlukları kullanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte IŞİD iki ülkede geçerli olmaya devam eden mezhepsel ve etnik gerilimleri propaganda ve eleman kazanma zemini olarak kullanmaya devam etmektedir. ABD, Rusya, Irak ve Suriye devletleri IŞİD'in gerçek anlamda yenilgiye uğratılmadığını ve örgütün bir yeniden doğuş sürecine girdiğini kabul etmektedir. IŞİD, bu ülkelerin yaklaşımları neticesinde, bölgenin önemli güvenlik tehdidi olmayı sürdürmektedir. Bu durum, sosyolojik bir dönüşümle IŞİD'in gerçek anlamda etkisizleşmesi yada örgütün kendisini yeniden üretmesiyle sonuçlanacaktır.

Birleşmiş Milletler Gözlem Ekibi tarafından hazırlanıp Güvenlik Konseyi'ne sunulan 20 Ocak 2020 tarihli raporda, IŞİD'in tamamen yok edilemediğine dair ciddi bir uyarı yapılmıştır. Raporda IŞİD'in Irak ve Suriye'de yeniden gücünü toplamaya başladığı ve giderek daha cesur saldırılar düzenleyebileceği belirtilmiştir. Ayrıca örgütün 2017'de Irak'ta yaşandığı gibi Suriye'de de yeraltına inen ağını yeniden düzenlediği ve daha önce sakin olan bölgelerde düzenlenen saldırıların sayısında artış olduğu ifade edilmiştir (International Crisis Group, 2020: ii-iii).

ABD Savunma Bakanlığı tarafından Kongre için hazırlanan rapordada, Amerikan askerlerinin Suriye'den çekilmeye başlamasının ardından örgüt militanlarının ülkede yeniden gruplar oluşturmaya başladığı belirtilmiştir. Ayrıca IŞİD'in Suriye'deki "başkenti" Rakka'yı kaybetmesine rağmen, bu ülkede ve Irak'ta yerel güçlerin zayıflıklarından faydalandığı yeniden yapılanmak ve tekrar ortaya çıkmak amacıyla fiziksel yapısını harekete geçirmek için uygun bir konumda olduğu ve IŞİD'i geriletken tüm başarılı operasyonlara rağmen örgütün tamamen ortadan kaldırılmaktan çok uzak olduğu vurgulanmıştır. IŞİD, Suriye ve Irak'ta alan hakimiyetini tamamen yitirmiş olmasına rağmen oldukça etkili olan ve "korkulan" örgütlenme olmaya devam etmektedir.

IŞİD'in bölgede şu anda iki müttefiki, Koronavirüs salgını ve bölgede devam eden anlaşmazlıklardır. Koronavirüs salgını iç güvenlik çabalarını ve uluslararası IŞİD karşıtı işbirliğini engellemektedir. Dünyada büyük bir kaosa neden olan koronavirüs salgınından faydalanmaya çalışan IŞİD, örgüt üyelerinden bu durumu bir fırsat olarak görmelerini istemiştir. IŞİD, bölgesel anlaşmazlıklardanda büyük ölçüde fayda sağlamaktadır. IŞİD'in en büyük düşmanı olarak adlandırılan İranlı General Kasım Süleymani'nin ABD tarafından öldürülmesinin ardından ABD ve İran arasındaki gerginlik artmıştır. Aynı saldırıda İran yanlısı Haşdi Şabi örgütünün Başkan Yardımcısı Ebu Mehdi el-Mühendis'ide öldürülmüş, bu olaydan sonra Irak'taki Amerikan birliklerinin varlığı sorgulanmaya başlanmıştır. Bölgeyi izleyen uzmanlara göre koronavirüs salgınından ve bölgesel anlaşmazlıklardan faydalanan ve bölgede hâlâ en güçlü cihatçı örgüt olan IŞİD yeniden güç kazanmaktadır.

Irak'ta sadece IŞİD'i güç kullanarak yok etme stratejisine odaklanmak asıl sorunla mücadeleyi arka plana atmaktadır. Radikalizm IŞİD'den ibaret olmadığı gibi IŞİD'in çökertilmesiyle de radikalizm bitirilemez. Radikalleşmeye zemin hazırlayan toplumsal sorunlar devam ettikçe IŞİD yenilse dahi başka bir örgüt adıyla yeniden canlanacaktır. Irak ve Suriye'deki ana üsleri yok edilmiş olmasına rağmen örgüt yeniden güçlenmesi bunun temel göstergesidir. Ayrıca El-Kaide'den IŞİD'in çıkması gibi şu ana kadar adı duyulmayan yeni bir yapılanma çok daha güçlü ve etkili bir şekilde çıkabilir.

2. IŞİD'le Mücadele Stratejisi

Tehdidi abartmakta, tehdidin tamamen ortadan kalktığını düşünmekte doğru değildir. IŞİD bir sebep değil, sonuçtur. Günümüze kadar IŞİD'e karşı verilen mücadelenin hedefe ulaşmaktan çok uzak olduğu bilinen bir gerçektir. Teröre karşı mücadelede izlenecek doğru yol savaş, ülke işgali ve güvenlik ile özgürlük arasına karşıtlık koymak değil, tam aksine, demokrasiyi, refahı yükseltmek, adil ve sorumlu yönetim biçimlerini birlikte inşa etmektir (Keyman, 2013: 40). Bölgede bu patolojik yapıyı ortaya çıkaran sosyo-ekonomik ve politik şartları düzeltmek ve yeniden güçlenmesini önlemek için adil bir düzeni kurarak durumu istikrara kavuşturacak yerel çabaların sürdürülmesi gerekmektedir.

2.1. IŞİD'le Mücadelede Teorik Kavramsal Çerçeve

IŞİD'i büyüten sosyolojik koşullar ve çözüm, sosyolog Johan Galtung'un yapısal şiddet ve pozitif barış kavramlarıyla açıklanabilir. Yapısal şiddet, bir toplumda belirli kesimlere yönelik fiziki saldırılardan ayrımcılığa, eşitsizliğe kadar geniş bir olguyu ifade eden bir kavramdır. Şiddet türlerine ayrıldığı için literatür içindeki hakim şiddet ayrımında bakmak gerekmektedir. Galtung, şiddet türlerini "doğrudan, yapısal ve kültürel" olmak üzere üçe ayırmıştır. Doğrudan şiddeti; hapis, ölüm, işkence gibi gözle görülen somut şeyler üzerinden tanımlarken, Yapısal şiddeti; gruplar arası eşitsizliklere yol açan, ekonomik, siyasal ve statüsel olarak grup yada kişilerin gelişmelerine engel olan şiddet olarak tanımlamıştır. Yapısal şiddetin ileride doğrudan şiddete yol açabileceğini, doğrudan şiddetten daha büyük ve yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini belirtmiştir. Yapısal şiddete örnek olarak, farklı kimlik gruplarının maddi (iş) ve manevi (statü) kaynaklara ulaşmada ayrımcılığa uğramaları, siyasal temsil ve tanınmanın olmayışı iki grup arasında eşitsizlik gösterilebilir.

Siyaset biliminin çatışmaları açıklamada kullandığı kavramlardan Görelî Yoksunluk ve İç Sömürgecilik'te yapısal şiddete örnektir. Görelî Yoksunluğa göre çatışmaların kökeninde ilk olarak gruplar arasındaki yoksunluk yatar. Bir grup kendini hakettiği yerde görmeyince "yoksun" hissetmesine neden olur. Grup bunun nedeni olarak, siyasal güçlü grubun, ürettiği politikaları görür. Bu durum yoksun grubun isyan etmesine, şiddete dayalı siyaset üretmesine ve ayrımcı hareketlere girişmesine neden olur. İç Sömürgecilik ise ülkede kaynak dağılımında, bir grubun diğerlerine göre siyasal ve ekonomik olarak yoksun bırakılmasıdır. Sonuçta grup er ya da geç bunun farkına varacak ve siyasal olarak hareketlenecektir. Yaşanan ayrımcılık, uygulanan devlet şiddeti, grup kimliğinin gücü, bireylerin gruba bağlılığı, yaşanan çatışmayı doğrudan etkileyen faktörlerdir (Harff ve Gurr, 2004: 86). Temel ihtiyaç ve çıkarlar üzerindeki eşitsizlikler ve ayrımcılık ile fırsatlar, kaynak, iktidar ve çıkarlara ulaşma mücadeleleri çatışmalara neden olmaktadır. Özetle sorunlar, güçlü ve zayıf gruplar arasındaki ilişkilerin eşitlik dengesinde kurulmaması ve sürdürülmesiyle açıklanmıştır. Irak'ta kendilerini mezhep kimliği üzerinden tanımlayan Sünni Araplar kendilerini yoksun grup, Şii Arapları siyasal güçlü grup olarak görmektedir. Sünniler kendilerini dışlanmış olarak hissettiği için kendilerini yoksun hissetmekte bunun sebebi olarak güçlü Şii grubun politikalarını görmektedir. Bu yoksunluk hissi ve demokratik yolların kapalı olması, sünnilerin şiddete dayalı siyaset üreterek devlet otoritesi yada devlet otoritesini kontrol eden gruplarla çatışmaya ve IŞİD gibi örgütlere dahil olmasına neden olmuştur. Kültürel şiddet ise

toplum içindeki bir grubun kültürel hegemonyasını söylemler ve sembollerle dikte etmesidir (Bilgin, 2007: 111-113).

Bu sorunun çözümünde kullanılabilir literatürdeki diğer bir kavram ise Seçilmiş Travma'dır. Seçilmiş Travma; ötekinin elinden çıkan, geniş grup kimliğinin tamamında büyük ölçüde insan, toprak, prestij ve onur kaybına yol açan çaresizlik, mağdurlaşma, utanç ve aşağılanmışlık duygularını yaratan olayların zihinsel temsili olarak tanımlanmaktadır. Seçilmiş travmalar gruptaki "biz" duygusunu pekiştirerek geniş grup kimliğinin oluşumunda önemli etkiye sahip olmaktadır. Bu travmaların her zaman seçilmiş travma olarak evrilmediği, bazen yeni yaşanmış mağduriyetlerde geçmişte yaşananların yerine geçtiği yada liderler tarafından bunun destek sağlamak amaçlı canlandırıldığı söylenebilir. Ötekiler tarafından gelebilecek yeni bir tehlike baş gösterdiğinde insanlar, grup kimliğini pekiştirmek ve tehditle yüzleşebilecek şekilde güçlendirebilmek amacı ile grubun seçilmiş travmasını yeniden canlandırabilir. Buda intikam hissi ve düşmanlık duygusu ile kolaylıkla çatışmaya yol açabilmektedir (Volkan, 2009: 238-240).

Terör örgütlerinin yeniden doğuş süreçleri bu çerçevede ele alındığında, yapısal şiddetin sürdürdüğü toplumsal yapılarda, örgütlerin yeniden harekete geçmesi ve güç kazanması mümkün hale gelmektedir. Çünkü terör örgütleri bu toplumsal yapılarda örgütsel anlatılarını ve propaganda kabiliyetlerini güçlendirip, örgütlenme ve eleman kazanma faaliyetlerini yapabilmektedir. Bu duruma terör örgütlerinin faaliyet gösterdiği ülkelerdeki otorite boşluklarında eklendiğinde, yeniden doğuş süreçleri için elverişli bir zemin kendiliğinden oluşmaktadır.

Terör örgütleri, bu zemin üzerinde başlattıkları yeniden doğuş süreçlerinde, büyüme/gelişme evrelerinde olduğu gibi, şiddet eylemlerini varlığını ispatlama ve hatırlatma aracı olarak kullanmaktadırlar. Yeniden doğuş sürecindeki şiddet eylemleri, örgütün kapasite açısından yaşamış olduğu zafiyete paralel olarak, daha az kişiden oluşan ve gizliliğe azami önem gösteren küçük gruplarla sabotaj, bombalama eylemleri veya silahlı saldırı biçiminde dönüşüm göstermektedir.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplinleri çatışma sonrası sorunların çözümünde bir çok önermelerde bulunmuştur. Yeni analiz ve teknikler geleneksel çözüm yöntemleri ile birleştirildiğinde barış için daha kalıcı ve kapsamlı çözümler üretilebilir. Bu bağlamda Irak'ta IŞİD ve mezhep çatışmaları sorununa, uyumsuzluk analizi ve çözümü yaklaşımı uygulanabilir. Çatışma çözümü, çatışmanın yapıcı bir şekilde ve barışçıl yöntemlerle kontrol altına alınıp, sonlandırılması olarak ifade edilmektedir. Çözüm olarak çatışmış tarafların ilişkilerinin ve eşitliği tekrar kuracak siyasal yapıların yeniden inşası önerilmektedir. Mezhep sorunlarını tarafların gözüyle anlamının ve çözümler üretmenin hatta tarafların dar görüşlerini açabilecek üçüncü tarafların rollerine vurgu yapılmaktadır (Çelik, 2009: 167).

2.2. IŞİD'le Mücadele Yöntemleri

Taraflar, konular çıkarlar ve etkileşimler zamanla değiştiği için, çatışma çözümü dinamik bir süreç olarak görülmelidir. Bu nedenle her çatışmanın kendine özgü yapısal, somut özellikleri tespit edilmelidir. Daha sonra, bilişsel yapılar ortaya konmalıdır. Çünkü sorunun zihinlerde nasıl tanımlandığı, çözüm açısından hayati önemde kısıtlayıcı bir etmen olabilmektedir. Çatışma çözümünden beklenen, bu tanımların değiştirilmesiyle tarafların iletişime açık hale getirilmesi ve çatışan çıkarların uzlaştırılmasıdır.

Devlet içi çatışmalarda çözüm sürecini sadece yönetici elitler nezdinde yürütülen, resmi nitelikteki çabalara dayandırmak gerçekçi değildir. Çözümün başarılı ve kalıcı olabilmesi için kitlelerce benimsenmesi, vazgeçilmezdir. Çözüm politikalarında başarılı sonuçlara ulaşmak için toplumsal ayrışmalara neden olmadan halkın büyük çoğunluğunun desteğinin alınması çok önemlidir. Bu nedenle IŞİD konusunda bölge halkının bölünmüşlüğüne çözüm aranırken kutuplaştırıcı değil uzlaştırıcı bir dil kullanılmalıdır. Bu bağlamda çatışan taraflar arasındaki

olumsuz etkileşimi olumlu yönde dönüştürmeyi hedefleyen, sosyal psikoloji ile hukuku harmanlayan toplumsal mutabakat son derece önemlidir.

Varoluşsal korkular, taraflar arasında kuvvetli bir 'biz ve onlar' ayrımı, kitlesel travmalar ve önyargılar, asimetrik ekonomik yapılar, siyasal iktidarın ve ekonomik kaynakların paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar ve en önemlisi temel ihtiyaçların (kimlik, güvenlik, tanınma, statü, katılım ve adalet) tatmin edilmemiş olması Sünni Arap sorununu çok boyutlu ve karmaşık bir sorun haline getirmiştir. Bu ihtiyaçların giderilmemiş olması ve kurumsal başarısızlık, sorunun hem nedenlerini hem de neden süreklilik kazandığını açıklamaktadır. Pozitif barış kavramı toplumda her türlü zihinsel ve kimliksel ayrımların ve ötekileşmenin derinleşmesinin oluşturduğu toplumsal durumun, gerilimlerin ve çelişkinin çözümlendiği gerçek barış ortamı olarak tanımlanmıştır. Barışın kesin kuralları şunlardır. Çatışmaların geçici olarak askıya alınması barışın sürekliliğini engeller ve taraflardan biri diğerine düşman gözüyle bakabilir. Bir arada yaşayan insanlar için barış ulaştırılması istenen hedef olmalıdır. Toplumda düzeni sağlamak için, toplumsal yaşamın başlıca hedefi olarak gruplar arasında bir ortak çıkar duygusunun gelişimi sağlanmalıdır. Ortak çıkar noktası sınırsız şiddet korkusundan (terörizm) kaynaklanabilir. Bu amaca ulaşmak için tutarlı olan davranışın ne olduğunu kurallar belirler. Bu kurallar uluslararası hukuk, ahlaksal kurallar, resmi bir anlaşma, işleyen uygulama kuralları olabilir. Başarılı bir çatışma çözümü için ilgili tarafların birbirini dinlemesi, ihtiyaçlarını karşılama imkanı oluşturması ve tarafların süreçten tatmin olmalarının sağlanması gerekir. IŞİD gibi yapılar, toplumda biriken tepkisellikten faydalanarak kitlesellik kazanmalarına ve savaş zamanında taraftar toplamalarına rağmen barış sürecinde toplumsallık kazanamamaktadırlar. En zayıf yönleri budur. Bosna Hersek ve Çeçenistan örneklerinde, bu düşünceye sahip grupların toplum içinde tutunamadıkları görülmüştür (Emre, 2014: 7).

Öncelikle sosyal bilimlerin önem verdiği toplumsal mutabakat sağlanmalıdır. Çatışmaların temelinde asimetrik ilişkiler olduğu için güçlü taraf olan devlet, şiddete başvuran ayrılıkçı söylem içinde olan tarafı önce muhatap almalıdır. Algı ve güvenle ilgili sorunların aşılmasına yönelik çalışmalar ve barış çalışmaları her seviyede yürütülmelidir. Çatışma sonrası siyaset ortamının yeniden yapılanması esnasında çatışmaya sebep olacak söylem ve eylemlerden kaçınılmalıdır. Sorunların tekrar çatışmaya evrilmemesi için eşitliği tekrar oluşturacak siyasi yapılanma oluşturulmalıdır (Çelik, 2009: 168-169). Ayrıca tramvaların aşılması barışın sürdürülebilir kılınması gruplar arasında diyalogun sağlanmasıyla gerçekleşebilir (Çelik, 2009: 183).

Genel olarak çatışma çözümü yaklaşımının kullandığı temel çözüm teknikleri, müzakere ve arabuluculuktur. Müzakere ve arabuluculuk yoluyla çıkarların uzlaştırılmasına çalışılır. Bu tür çatışmalarda üçüncü tarafların temel katkısı çatışan taraflar arasındaki önyargı güven kabullerinden yıpranarak yara almış ilişkilerinin tekrar inşasıdır. Uyuşmazlığın bakış açısını değiştirecek üçüncü taraf kalıcı barışı sağlamak için güvenceler sağlayabilir. arabulucunun kalıcı barışı inşa gücü çatışan taraflara sunduğu yapısal çözümler taraflar üzerindeki etki gücü ve ilişkileri ile doğru orantılıdır.

Temel ihtiyaçlar gözönünde bulunurduğunda, başta kimlik olmak üzere, müzakere kabul etmeyen ihtiyaçların yok sayılması, bastırılması sonucu ortaya çıkan zorlu çatışmalarda, işbirliği önemlidir. Çünkü tarafların işbirliğine yanaşmaması durumunda, arabulucunun taraflar arasında güvensizliği aşması, çözüm için elverişli ortamı sağlaması çok zordur. Çatışma çözümü, müzakere ve arabuluculuk gibi klasik yöntemlerin yanı sıra, paralel diplomasi yöntem ve tekniklerini de kullanarak IŞİD sorununa çözüm aranmalıdır. Üçüncü tarafların arabuluculuğunda yürütülen, siyasal çözüm odaklı müzakereler geliştirilmelidir. Taraflar arasındaki temel sosyo-psikolojik engeller bu yöntemle aşılabılır.

Irak yönetimi yerel aktörlerinde desteğiyle yapıcı adımlar atması gerekir. Irak kararlıcılarını ilımlı politikalar üretip iç siyasette tüm Iraklıları kucaklayan politikalar üretmesi ile birlikte Irak,

kaos ortamından kurtulabilir ve aşiretlerin IŞİD'e verdiği desteği geri çekmesi sağlanabilir. Bununla beraber yönetim IŞİD'e yeni bir hayat verebilecek ölümcül çatışmalardan kaçınacak sürekli bir çaba içerisinde olmalıdır. Tehlikeli olan ve kiralık askerlerden oluşan Haşdi Şabi gibi güvenlik yapıları yerine milli bir ordu kurulmalıdır.

Bölge ülkeleride nüfuz alanlarını genişletmek ve etkinliğini artırmak maksadıyla mezhepsel farklılıkları kullanmamalıdır. Mezhepsel politikalar İslam dünyasında ötekileştirmelere, kalıcı düşmanlıklara ve savaşlara neden olabileceği için büyük zararlar vermektedir.

2.2.1. Geri Dönerler İçin Çözüm Önerileri

Çatışma sonrası sorunlar siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve psikolojiktir. Çatışma sonrası dönemde bu sorunların çözümüne öncelik verilmelidir. Yani çatışma yaşanan bölgelerin ekonomik olarak canlandırılması, göçe zorlanmışların geriye dönüşünü destekleyecek ve çatışmayı önleyecek siyasal yapıların kurulması, eski militanların topluma kazandırılması ve ayrımcılığa uğramış kesimlerin itibarının iade edilmesi çözüme katkı sunacaktır.

Irak ve Suriye, IŞİD'e katılıp geri döner vatandaşlarının topluma tekrar kazandırılması sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Militanların çoğu örgüte katılmadan önceki sosyal çevrelerine geri dönmüştür. Çevreleri veya ailelerince dışlananların bir bölümü ise ülkenin büyük şehirlerinde izlerini kaybettirmiştir. Geri dönerlerin içinde 2014 ve 2017 arasında IŞİD saldırılarının binlerle ifade edilen faileri bulunmaktadır.

Halkın içine yayılmış olan bu kişilerin tekrar topluma kazandırılması, kapsayıcı, sürdürülebilir ve uzun vadeye yayılan bir strateji ile gerçekleştirilebilir. Klasik terörle mücadele stratejilerinden farklı olan bu stratejinin işleyebilmesi, güçlü geniş katılımlı bir koalisyon oluşturulmasına bağlıdır.

Çözüm olarak IŞİD'e katılıp geri dönerlerin oluşturabileceği tehdide göre sistematik olarak sınıflandırılması ve yaşadıkları yerlerdeki toplumsal dinamikleride göz önünde bulunduran kapsamlı bir incelemeye tabi tutulması, yeniden topluma güvenli şekilde entegre olmaları militanlıktan uzak durmalarını ve şiddete yönelmelerini engellemeye yardımcı olacak ve ailelerine destek sağlayacak sosyal programlar ile pekiştirilmesi önem taşımaktadır. Geri dönerlerin militanlığı kalıcı olarak bırakması ulusal güvenlik açısından önemli olduğu kadar, güvenlik güçlerinin işinide kolaylaştıracaktır (International Crisis Group, 2020: iii).

Çatışmadan zarar gören bölgelerin yeniden inşasına ve "IŞİD aileleri" de dahil olmak üzere yerinden edilenlerin geri dönüşüne öncelik vermelidir. IŞİD'in Irak ve Suriye'de yeniden canlanması hâlâ önlenemez. Güvenlik, yenilenen ekonomik faaliyet ve yerlerinden edilmiş sakinlerin geri dönüşü, bu alanlarda karşılıklı olarak domino etkisi yapmaktadır ve hükümetin bunları paralel olarak takip etmesi gerekiyor. Buna ek olarak, geri dönerlerin önünün açılması, birçok kişinin kamplarının zehirli ortamını terk etmesini sağlayacaktır.

Ayrıca mümkün olan her yerde yaşam kalitesi ve ayrımcılık gibi, daha en baştan IŞİD'in gelişmesine yol açan ve yabancı savaşçıları bu gruba çeken temel sorunların ele alınması önerilmektedir (Mironova, 2018: 1). Çatışma boyunca edindikleri eşkıyalığı ve parazit karakterlerini, profesyonel katiller olarak devam ettirmemeleri için IŞİD militanlarının çoğu topluma adapte edilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada, IŞİD'in ortaya çıkışı ve büyümesinde önemli rol oynayan küresel ve yerel koşulların incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular şunlardır; IŞİD'in ortaya çıkışı, anlık ve kısa vadeli bir olgu olmaktan ziyade çok boyutlu bir olgu olarak tanımlamak gerekmektedir. IŞİD'in ortaya çıkmasının temel tetikleyicisi ABD'nin 2003 Irak işgalidir. IŞİD, 2003'ten sonra üçe bölünmüş gibi görünen Irak'taki bu yapının sonucu olarak güçlenmeye başlamıştır.

ABD'nin Saddam rejimini devirmesinden sonra 2003-2014 yılları arasında Irak'ta meydana gelen siyasi, askeri ve idari istikrarsızlık örgüte, Irak'ı merkezi haline getirme olanağı vermiştir. Irak'ın işgali neticesinde Sünnilerin Irak siyasetinden, kamu kurum ve kuruluşlarından atılmaları ve Irak ordusunun tasviye edilmesi, işsiz kalan Sünnilerin iktidara karşı tutumları üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. Dışlanan Sünnilerin yerine Şiiilerin getirilmesinde mevcut ihtilafların mezhep temelinde derinleşmesine yol açmıştır. ABD'nin tüm ikazlara rağmen Baas mensuplarını dışlamaktan vazgeçmemesi sonucunda eski Baas üyeleri marjinalleşerek IŞİD'e katılmış ve yönetim kadrosunu oluşturmuştur. Bu durum örgütün savaş ve saldırı alanlarında uzman olan birçok kişiye sahip olmasını sağlamıştır. Sünni aşiretlerde bu politikalar sonucunda IŞİD'e gönüllü veya zoraki olarak destek vermişlerdir. IŞİD Irak'ta mezhep çatışmasını, otorite boşluğunu ve halkın yönetime olan tepkisini lehine kullanarak Sünnilerin yoğun yaşadığı yerleri kontrolü altına almıştır. 2010 yılı seçimini kazanan Sünnilere hükümet kurma imkanının verilmemesi ve bölge kurma isteklerinin reddedilmesi, siyasi süreçten ümidin kesilmesine sebep olmuştur.

ABD'nin 2011 yılında Irak'tan çekilmesiyle ABD desteği ile iktidarda bulunan Şii Başbakan Nuri el Maliki'nin Sünnilere karşı daha baskıcı uygulamaları ve teröre yardım suçlamasıyla Sünni politikacıları siyaset sahnesinden uzaklaştırmaya çalışması ülkede çatışma ortamını yeniden alevlendirmiştir. Sünni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde halk tarafından bu durum protesto edildiğinde, Maliki protestoları terör eylemi gibi değerlendirip, askeri güç kullanmayı tercih etmiştir. Böyle bir ortamda IŞİD Sünnilerin düştüğü ümitsizlik çıkmazını değerlendirip kendisini Sünni kimliğinin koruyucusu olarak sunmuştur. Sünni tabandan bulduğu destek sayesinde IŞİD kısa zamanda güçlenmiştir.

Toplumsal ayrışmanın radikalleşmeyi derinleştirdiğinin gözardı edilmesi sonucu soruna doğru bir teşhis konulamamış ve IŞİD terör örgütünün Irak'ta ortaya çıkmasında ve büyümesinde toplumsal olarak hangi dinamiklere tutunduğu dikkate alınmamıştır. IŞİD'in silahlı gücünün bitirilmesi, bölgedeki savaşçıların etkinliğinin sonlanması nihai açıdan bölgede terörün bitirildiğinin bir göstergesi olmadığı ortaya çıkmıştır. Sahip olduğu toplumsal destek devam ettiği için IŞİD terör örgütünün bölgedeki etkinliği devam etmektedir. Suriye ve Irak'ta IŞİD'in ortadan kaldırılmasına yönelik politik çözüm ve istikrar için oldukça uzun bir süreye ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmadaki verilerin ışığında, IŞİD ile mücadelenin uzun bir süreç alacağı, kısa ve orta vadede IŞİD'in etkinliğinin devam edeceği değerlendirilmektedir. Suriye'de ise durum Irak'tan daha belirsizdir. IŞİD'le mücadelede öncelikle mezhep temelli politikalar terk edilip sosyal bilimlerin önem verdiği toplumsal mutabakat sağlanmalıdır. Zayıf devlet otoritesi yeniden tesis edilip, güçlendirilmelidir. IŞİD'e katılıp geri dönenlerin yeniden topluma güvenli şekilde entegre olmaları sağlanmalıdır. Güvenlik, yenilenen ekonomik faaliyet ve yerlerinden edilmişlerin geri dönüşü, bu alanlarda karşılıklı olarak domino etkisi yapmaktadır ve Irak yönetiminin bunları paralel olarak takip etmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Ali, O. (2015), Post-ISIL Iraq: National Challenges and Opportunities. *Sakarya Üniversitesi Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), s.37-58.
- Barrett, R. (2014). *Foreign Fighters in Syria*. New York: The Soufan Group, <http://soufangroup.com/wp-content/uploads/2014/06/TSG-Foreign-Fighters-in-Syria.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.09.2020).
- Bilgin, N. (2007), *Kimlik İnşası*, İzmir; Aşina Kitap.
- Bohn, L. (2014), *The Blood Brothers of Anbar*, <https://foreignpolicy.com/2014/09/12/the-blood-brothers-of-anbar/>, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).
- Boz, G. (2014). IŞİD Terör Örgütü ve Evrim Süreci Irak El-Kaidesi'nden Irak-Şam İslam Devleti'ne, Ankara: Strateji Enstitüsü Yayınları, Analiz No: 3, s.1-23.
- Bozdoğan, B. S. (2016), *DAİŞ 3. Dünya Savaşının Deşifresi*, 1. Baskı, İstanbul: Hayy Kitap Yayınları.
- Cockburn, P. (2014), *İslam Devleti'nin Yükselişi IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, (Çev.: O. Akınbay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çelik, A.B. (2009). Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları, (Ed.: N. Beriker), *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çetinsaya, G. ve Özhan, T. (2009), *İşgalin 6. Yılında Irak*, 1. Baskı. Ankara: SETA Yayınları IV.
- Çiftçi, E. (2017), IŞİD: Oluşum, Kuruluş ve Devletleşme Süreçleri, *Lectio Socialis*, (1), s.45-57.
- Dağ, A. E. ve Sulaiman A. H. (2015), *Irak Raporu*, <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/19/irak-raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.09.2020).
- Emre, A. (2014), *Yeni Selefilik ve IŞİD*, 1. Baskı, İstanbul: DÜBAM Yayınları.
- Eralp, A. (2019), Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması, (Der.: İ. D. Dağı, A. Eralp, E. F. Keyman, N.İ. Polat, O. F. Tanrıseven, F. Yalvaç, A. N. Yurdusev), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, s. 59-88, Ankara: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, Ş. ve Deligöz, E. (2015), Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), s.5-37.
- Friedland, E. (2015). *The Islamic State. Report prepared by Clarion Project*, (1), s.1-23.
- Gause, F. G. (2010), *The International Relations Of The Persian Gulf*, 1 st Edition, New York: Cambridge University Press.
- Gray, J. (2004), *El Kaide Modern Olmanın Anlamı*, (Çev.: Z. Savan), İstanbul: Everest Yayınları.
- Gürler, R. T. ve Özdemir, Ö. B. (2014), El Kaide'den Post-Kaide'ye Dönüşüm: IŞİD, *Sakarya Üniversitesi Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), s.128-129.
- Harff, B. and Gurr, T.R. (2004), *Ethnic Conflict In World Politics*, 2 nd edition, New York: Westview Press.
- International Crisis Group, (2020), *Averting an ISIS Resurgence in Iraq and Syria*, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/207-averting-isis-resurgence-iraq-and-syria>, (Erişim Tarihi: 19.09.2020).
- Knutsen, T. L. (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, (Çev.: M. Özay), İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

Koyuncu, B.L. (2013), Uluslararası İlişkilerde Ekonomi Faktörü: Uluslararası Ekonomik Örgütler ve Süreçler, (Ed.: E. F. Keyman, B. Y. Dural), Uluslararası İlişkilere Giriş, s.96-121, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Kuran, S. ve Gür, H. (2017), Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Müdafaada "İsteksiz veya Âciz" Doktrini: Suriye ve DAES Örneği, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(1), s.57-88.

Lewis, J. (2013), *Al-Qaeda in Iraq Resurgent- The Breaking the Walls Campaign*, Middle West Security Report 14: <https://docs.house.gov/meetings/FA/FA18/20131212/101591/HHRG-113-FA18-Wstate-LewisJ-20131212.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.09.2020).

Lister, C. (2014), Profiling The Islamic State, *Brokings Doha Center Analysis Paper*, 13(1), s.1-50.

Luizard, P. J. (2016), *IŞİD Tuzağı*, (Çev.: Y. Ö. Charles), İstanbul: İletişim Yayınları.

Mironova V. (2018), *IŞİD Tekrar Toparlanabilir mi; Eski IŞİD Savaşçılarıyla Söyleşiler*, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2018/08/09/isid-tekrar-toparlanabilir-mi-eski-isid-savascilariyla-soylesiler/index.html>, (Erişim Tarihi: 20.09.2020).

Ortadoğu News. (2020), *Irak'ta Yeniden IŞİD Tehlikesi*, <http://www.ortadogunews.com/dunya/irakta-yeniden-isid-tehlikesi-h3138.html>, (Erişim Tarihi: 19.09.2020).

Pirinççi, F. (2004), *2003 Savaş Sonrası Süreçte Irak'ta Siyasal Yapılanma*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Doğu Semineri: Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı), Elazığ: Fırat Üniversitesi, Cilt II, s.481-509.

Şen, Y. (2014), Suriye'de Arap Baharı, *Yasama Dergisi*, 23(1), s.55-79.

Taştekin, F. (2016), *Karanlık Çöktüğünde, IŞİD: Din Adına Şiddetin Dünü ve Bugünü*. 1. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.

Todenhöfer, J. (2015). *Inside IS–10 Tage im 'Islamischen Staat' (İslam Devleti'nde IŞİD ile On Gün)*, (Çev.: A. Nareni), Irak-Süleymaniye: Piremerd Yayınları.

Volkan, V. D. (2009), *Kimlik Adına Öldürmek*, (Çev.: M. B. Büyükkal), İstanbul, Everest Yayınları.

Warrick, J. (2016), *Siyah Bayraklar: IŞİD'in Doğuşu ve Yükselişi*, (Çev.: I. Tansel), İstanbul: Ozan Yayıncılık.

Weiss, M. ve Hassan H. (2016). *IŞİD-Terör Ordusunun İçyüzü*, (Çev.: E. A. Kayhan), İstanbul: Kırmızı Yayınları.